

Andrzej Kędziora
Archiwum Państwowe w Zamościu
Archiwariusz Zamojski 2003, t. I, s. 31-38

Jak sto lat temu wybrakowano akta miejskie

Streszczenie: Dokumentacja z brakowania akt miejskich niesie ze sobą wiele ciekawych informacji. Ich śladem ruszył Andrzej Kędziora, który w jednostce 201, odnalazł 116 stron spisu brakowanych akt i tych które dotrwały do czasów współczesnych.

Słowa kluczowe: Zamość, akta miejskie, brakowanie, magistrat

W najstarszej części akt miasta Zamościa - Aktach magistratu m. Zamościa 1821-1915 znajduje się jednostka pod rosyjskim tytułem „*О продаже съ аукциона старых ненужныхъ делъ Магистрата с 1867 по 1889 годъ включительно*” - „o sprzedaży z przetargu starych niepotrzebnych akt magistratu od 1867 do 1889 r. włącznie”¹. Zawiera ona dokumentację przeprowadzonego w latach 1900-1903 - mówiąc dzisiejszym archiwalnym językiem - brakowania akt z przeszło dwudziestu lat działalności magistratu. Dotyczyły one okresu obowiązywania kancelarii rosyjskiej, a dokładnie - akt powstałych od 1867 r. tj. roku wejścia Zamościa w skład utworzonej wtedy generał-guberni warszawskiej i reaktywowanego w tym samym roku powiatu zamojskiego.

Z pewnością bez związku z nadchodzącym nowym stuleciem, nie mniej jednak dość symbolicznie, magistrackie władze uznały za konieczne zająć się zalegającymi w archiwum od przeszło trzydziestu lat aktami. W maju 1900 r. zebrana w magistracie komisja z udziałem burmistrza, kasjera, sekretarza i dwu ławników stwierdziła, że z uwagi na brak miejsca należy się absolutnie pozbyć niepotrzebnych akt². Akta z ostatnich dziesięciu lat, to znaczy z okresu 1890-1899 r. uznano, za potrzebne do bieżących prac biurowych. Do brakowania przewidziano akta z lat 1867-1889, oczywiście z pewnymi, trzeba jednak przyznać nielicznymi wyjątkami.

---

1 Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta miasta Zamościa 1810-1952, w części z lat 1821-1915, sygn. 201 - O statystycznych świadectwach, 1901.

2 op. cit. s.4-6.

Sporządzony wtedy liczący 116 stron spis wszystkich poszytów i ksiąg ma układ chronologiczny³. W obrębie poszczególnych lat kolejność jest dość przypadkowa. Spisem objęto 1608 „dieł”. W protokole przedstawionym naczelnikowi powiatu wymieniono 67 pozycji do wyłączenia z brakowania. W spisie podkreślono je niebieskim ołówkiem.

Minęło sporo czasu, gdy Naczelnik powiatu zamojskiego formalnym pismem z 8 czerwca 1901 r., powołując się na stosowne przepisy, oznajmił, że niezbędna jest komisja do oceny przedstawionego spisu⁴. Powołano do niej miejscowych przedstawicieli szkolnictwa i sądownictwa⁵. Efekt jej pracy poznaliśmy dopiero po dwu latach. Wzbogacono wykaz akt wyłączonych z brakowania, który liczył ostatecznie 102 pozycje⁶. Po roku czasu spis wyłączonych z brakowania akt zwiększył się prawie dwukrotnie (ponownie oznaczono je, tym razem podkreślając czerwonym kolorem). Z magistrackiej listy wyłączeń nie zaakceptowano aż 25 pozycji, natomiast uzupełniono wykaz akt do zachowania o dodatkowe 60 pozycji.

Do zniszczenia wyznaczono 1467 „dieł” (teczek) i 46 ksiąg o łącznej wadze 32 pudów i 24 funtów. Wyznaczona została minimalna wartość makulatury - 26 rubli i 8 kopiejek - poniżej której nie można było ich sprzedać⁷. Ogłoszenie o przetargu przekazano do gminnych urzędów w powiecie, m.in. do Suchowoli, Nielisza, Wysokiego, Frampola⁸. Kto ostatecznie nabył magistracką makulaturę nie wiemy. Wcześniej jednak decydujący głos w tej sprawie miał lubelski urząd gubernialny, który całkowicie zaaprobował wybór komisji, stosowny ukaz wydając dn. 20 maja 1903 r.⁹, a więc niemal dokładnie po trzech latach od spisania akt.

W tej sprawie interesująca może być dla nas sama procedura brakowania akt przed stu laty. Zaskakuje przede wszystkim nieruchliwość podjętych działań. Godny uwagi może być merytoryczny aspekt wyboru akt do zachowania, zwłaszcza relacja między obydwoma redakcjami wyłączeń ze spisu, gdy uznano, aby w nieco większym stopniu uchronić akta przed miejskim przed skasowaniem. Warto przyrzeć się również temu co bezpowrotnie, aczkolwiek w majestacie prawa przepadło w wyniku tamtego brakowania.

---

3 op. cit. s.8 i następne.

4 op. cit. s.121.

5 zob. Aneks nr 1.

6 op. cit. s. 136-137. W tekście spisu oznaczono je ponownie, tym razem czerwonym ołówkiem.

7 op. cit. s. 144. Podany ciężar odpowiada 532 kg akt.

8 op. cit. s. 151-162.

9 op. cit. s. 148-150; zob. Aneks nr 1.

Wyłączenia „magistrackie” w większym stopniu uwzględniały różnorodną działalność władz miejskich. „Komisyjny” wykaz potraktował priorytetowo akta mniej atrakcyjne z dzisiejszego punktu widzenia, m.in. dotyczące ówczesnej polityki cenowej, czy statystyki. Merytoryczny aspekt wyboru akt podważa również chronologia doboru akt, początkowo dość licznie wyłączone, im bliżej współczesnych czasów. Jeśli z pierwszych pięciu lat wyłączono aż 40 pozycji, to z ostatnich pięciu tylko 14, tak jakby w miarę przeglądania akt postępowało znużenie komisji ogromem podjętej pracy¹⁰.

W aktualnym inwentarzu zespołu¹¹ istnieją zaledwie 32 jednostki z tamtych wyłączeń, czyli 31 % i tak już nadzwyczaj skromnej z mocy ukazu gubernialnego reprezentacji akt z tamtego okresu. Faktycznie liczba zachowanych akt za okres 1867-1889 jest większa. Są z tego okresu również inne akta, głównie księgi w liczbie 29 jednostek. Ponadto jest jeszcze 6 „dieł”¹², które leżą dzisiaj na półkach Archiwum, mimo, iż skazano je wtedy na zniszczenie. W jaki sposób mimo to przetrwały, można snuć tylko bardziej lub mniej prawdopodobne przypuszczenia.

Aneks nr 1

Ukaz Jego Cesarskiej Mości Samowładcy Wszechrosyjskiego z Gubernialnego Lubelskiego Zarządu: Zamojskiemu miejskiemu magistratowi

Zgodnie z Ukazem Jego Cesarskiej Mości, Lubelski Gubernialny Urząd odbył 20 maja 1903 roku posiedzenie.

WYŚLUCHAŁ sprawozdania Wydziału Administracyjnego:

Naczelnik Powiatu Zamojskiego w raporcie z 13 czerwca 1900 r. nr 8362 przedstawił na podstawie Rozporządzenia Gubernialnego Zarządu protokół z opinią członków zamojskiego Miejskiego Magistratu do sprawy niszczenia starych archiwalnych akt magistratu od 1867 do 1889 r. włącznie, jak również spis przewidzianych do zniszczenia akt.

---

10 Wśród akt, które zaznaczono (podkreślone) w spisie do wyłączenia znalazło się kilkanaście pozycji, których ostatecznie nie wykazano tak w jednym jak i drugim przypadku. Są wśród nich takie m.in. akta jak „O arendzie sadu owocowego należącego do kasy miejskiej” (1881), „O połączeniu urzędu powiatowego i magistratu” (1884), „O odbudowie spalonego 9 maja 1884 r. budynku szpitala żydowskiego w mieście Zamościu” (1885), „O budowie budynku dla dwuklasowej szkoły początkowej w Zamościu” (1885), „O religijnych obrzędach” (1887), „O budowie domu dla stróża cmentarnego oraz kaplicy na zamojskim cmentarzu” (1887), „O oświetleniu bram i ciemnych klatek schodowych oraz założeniu dzwonków w domach” (1887).

11 Inwentarz zespołu Magistrat m. Zamościa z lat 1821-1915, oprac. Maria Stankowa w 1960 r.

12 Są to jednostki o numerach inwentarzowych 120, 127, 126, 133, 138 i 170.

Z tego powodu i na podstawie objaśnień Rządowego Senatu w sprawie stosowania ustawy z 25 listopada 1896 r. o składzie komisji powoływanych do rozpatrywania i niszczenia archiwalnych aktów Gubernialnego Zarządu (zbiór ukazów 1897 r., str. 537, nr 37) dotyczącego komisji powoływanych do rozpatrzenia archiwalnych akt powiatowych wydziałów, powołano komisję w skład której weszli: w charakterze przewodniczącego doradca Oddziału Administracyjnego Gubernialnego Zarządu, asesor kolegiálny Akałowski i członkowie: inspektor Zamojskiego męskiego progimnazjum, radca stanu Pietrow, jako przedstawiciel szkolnictwa, sędzia Powiatu Zamojskiego, asesor kolegiálny Todoriejew, jako przedstawiciel sądownictwa - 8 listopada 1902 r. komisja w pełnym składzie, jak widać ze sporządzonego tego dnia dokumentu, podpisanego przez wszystkich członków, przejrzawszy spis starych akt Zamojskiego miejskiego magistratu, proponowanych do zniszczenia, znalazła że z wniesionych do spisu akt, podlega zniszczeniu za pośrednictwem sprzedaży na publicznej licytacji, 1487 akt, a także rejestry przychodzącej i wychodzącej korespondencji oraz różne księgi od 1867 do 1889 r., przy czym uznała za niepodlegające zniszczeniu akta zawierające informacje potrzebne obrachunków i zarządzania i takie, które mogą okazać się niezbędne do zaświadczeń, w szczególności: [*]

PODSTAWA PRAWNA: Zatwierdzona przez Jego Wysokość 25 listopada 1896 r. opinia Państwowej Rady o składzie komisji kierowanych do rozpatrzenia i zniszczenia starych archiwalnych dokumentów urzędów gubernialnych; ukaz Rządowego Senatu z 5 maja 1900 r., nr 5114 o zmianie ustawy z 25 listopada 1896 r. o komisjach tworzonych dla rozpatrzenia archiwalnych dokumentów powiatowych policyjnych instytucji; str. 601 i 602, t. 2 Zbioru praw, wyd. 1892 r.

ZARZĄDZONO: Wysłuchawszy wyjaśnień Urzędu Gubernialnego orzeczono: zgodnie z wytycznymi specjalnej komisji zezwolić na zniszczenie za pośrednictwem sprzedaży na licytacji wszystkich rejestrów wchodzącej i przychodzącej korespondencji oraz ksiąg doręczeń zamojskiego miejskiego magistratu od 1867 do 1889 r. włącznie, a również akta tego magistratu od 1867 do 1889 r. włącznie, które są wyliczone w spisie akt przy raporcie Naczelnika zamojskiego powiatu nr 8362, za wyłączeniem akt wymienionych w aktach komisji i dokładnie przedstawionych w sprawozdaniu, po to by przedłożyć Naczelnikowi powiatu, zarządzając się co następuje: po uprzedniej ocenie oznaczonych akt, dzienników i ksiąg przeprowadzić licytację i zapisać na przychód w nadzwyczajne dochody zamojskiej miejskiej kasy i wiadomość o tym pozostawić w aktach miejskiego magistratu i powiatowym zarządzie. O obecnej decyzji należy powiadomić Naczelnika zamojskiego powiatu, zamojskiej miejskiej kasy i magistratowi do wykonania.

Miasto Lublin, 21 maja 1903 roku.

Radca (-)

St. kancelista (-)

* W tym miejscu wymienione są lata z których pochodzą akta i ich numery w spisie.

Wykaz tytułów wyłączonych do zachowania akt zawiera Aneks nr 2.

Tłum. Katarzyna Kędziora

Aneks nr 2

Akta wyłączone do zachowania wg ukaz z 20 V 1903 r.

Tytuły tłumaczone na język polski. Przy aktach współcześnie zachowanych podano ich aktualną sygnaturę. Gwiazdką (*) oznaczono akta, które znajdowały się na pierwszej „magistrackiej” liście wyłączeń. Po prawej stronie wpisano aktualny numer w inwentarzu zespołu.

1867	1.	O powoływaniu i odwoływaniu urzędników ze stanowisk.	-
	15.	Informacje o cenach	117
	30.	O rządowych domach i majątkach. *	118
	31.	Dokumenty dotyczące obrachunków i zarządzania. *	119
1868	26.	O cerkiewnym nadzorze grekounitów	121
	31.	O rządowych ziemiach nazywanych dziekańskimi.	122
	33.	O pożyczonych sumach na budowę domów prywatnych i ich ubezpieczeniu.	125
	43.	O zamojskiej rocie aresztanckiej.	-
	47.	O zadośćuczynieniu pretensji rekrutów.	-
	48.	O statystycznych zestawieniach i raportach dotyczących stanu majątkowego miasta.	-
	50.	O sporządzeniu projektów likwidacyjnych miasta.	123
	51.	O ziemiach przydzielonych parafii grekounickiej. *	-
	52.	O austriackich obligacjach i sumach „Mons pietatis i decima partis” *	-
	54.	O parafialnych cmentarzach.	-
	57.	O epidemii cholery.	-
	58.	O nadzwyczajnych wydarzeniach.	124
	69.	O miejskich przywilejach.	128
	71.	O kradzieży pieniędzy ze skarbowej skrzynki.	-
	72.	Różne dokumenty i zapiski do obrachunków i zarządzania *	-
	74.	O porządku przyjęcia rosyjskiego poddaństwa przez cudzoziemców. *	-
	78.	O grekounitach, którzy przeszli do kościoła katolickiego.	129

1869	8.	Informacje o cenach	131
	27.	Wiadomości statystyczne.	-
	28.	O nadzwyczajnych wydarzeniach.	-
	30.	O ratuszu i miejskim majątku.	-
	38.	O zamojskich szkołach początkowych.	-
	42.	Dokumenty dotyczące obrachunków i zarządzania. *	-
1870	16.	Dokumenty dotyczące obrachunków i zarządzania. *	132
	22.	O podstawowych i innych cenach.	-
	53.	O miejskim sadzie owocowym. *	-
	57.	O rządowych wojskowych budynkach, które stały się własnością miasta. *	134
	62.	Wiadomości statystyczne.	135
1871	7.	Informacje o cenach.	137
	10.	Dokumenty dotyczące obrachunków i zarządzania. *	-
	29.	O budynkach i gruntach należących do urzędu inżynierskiego. *	-
	52.	O szkołach męskich i żeńskich.	139
	53.	O pokościelnych budowlach, które przeszły w zarząd skarbu. *	-
	70.	O rządowych budowlach, które przeszły w zarząd duchowieństwa rzymskokatolickiego. *	140
	85.	O założeniu Zamojskiego Urzędu Skarbowego. *	-
	89.	O arendzie placu pod nr 116 w mieście Zamościu kuźniach tam stojących. *	-
1872	9.	Wiadomości statystyczne.	-
	21.	Informacje o cenach.	-
	22.	Do obrachunków i zarządzania. *	-
	26.	O męskich i żeńskich szkołach początkowych.	143
	39.	O nadzwyczajnych wydarzeniach.	-
	40.	O arendzie placu pod nr 116 w mieście Zamościu i dwóch kuźniach tam stojących. *	144
1873	19.	Do obrachunków i zarządzania. *	146
	20.	Informacje o cenach.	-

	23.	O zapłacie redakcjom gazet za różne publikacje.	-
1874	16.	Do obrachunków i zarządzania. *	149
	23.	Wiadomości statystyczne.	150
	30.	Informator o cenach i sprzedaży artykułów żywnościowych.	151
	40.	O szkołach początkowych i nauczycielach.	152
	46.	O grekokatolikach, którzy nieprawnie przeszli do kościoła katolickiego	153
1875	20.	Do obrachunków i zarządzania. *	-
	32.	Informacje o cenach.	-
	37.	O przywilejach miasta Zamościa. *	-
	48.	O szkołach początkowych i nauczycielach.	155
	54.	Wiadomości statystyczne.	-
	65.	O przydziale gruntów proboszczowi rzymskokatolickiej parafii w mieście Zamościu. *	-
1876	13.	Do obrachunków i zarządzania. *	-
	18.	Informator o cenach i sprzedaży artykułów żywnościowych.	-
	28.	Wiadomości statystyczne.	-
1877	8.	O szkołach początkowych i nauczycielach	-
	9.	Do obrachunków i zarządzania. *	-
	26.	Informacje o cenach.	-
	78.	Wiadomości statystyczne.	-
	81.	O ustanowieniu kredytu dla właścicieli murowanych budowli.	-
1878	25.	Informacje o cenach.	-
	29.	Do obrachunków i zarządzania. *	-
	69.	Wiadomości statystyczne.	-
1879	8.	Rozporządzenia do sprawozdawczości i zarządzania *	-
	20.	Informacje o cenach.	-
	23.	O szkołach początkowych.	-
	50.	Wiadomości statystyczne.	160

1880	14.	Informacje o cenach.	-
	22.	Rozporządzenia do sprawozdawczości i zarządzania. *	-
	23.	O szkołach początkowych.	-
1881	16.	Informacje o cenach.	-
	28.	O żelaznym kapitale tworzącym własność miasta Zamościa. *	-
	45.	Korespondencja władz szkolnych z szkołami początkowymi.	-
1882	13.	Informacje o cenach.	-
	54.	O nawierzchni czterech ulic w mieście Zamościu: Franciszkańskiej, Panieńskiej, Szpitalnej i Targowej. *	-
	55.	O nadaniu mieszkańcom miasta Zamościa ziemi rządowej po kasacie twierdzy. *	-
1883	27.	Informator o cenach, sprzedaży artykułów żywnościowych i innych.	167
	50.	O cerkwiach i kościołach.	-
1884	8.	Informacje o cenach.	-
	23.	O rozporządzeniach do sprawozdawczości i zarządzania.*	-
	52.	O oddzieleniu Nowej Osady z miasta Zamościa i włączenia go w jej granice gminy Zamość. *	169
1885	22.	Informacje o cenach.	-
	55.	O cerkwiach, kościołach i religijnych obrzędach.*	-
	56.	O żydowskim cmentarzu.	171
	57.	O naruszeniu przepisów policyjnych.	-
1886	17.	Informacje o cenach.	-
	30.	O rozporządzeniach okólnych. *	-
1887	9.	Informacje o cenach.	-
1888	21.	Informacje o cenach.	175
	63.	O podwyżce płac urzędnikom zamojskiego magistratu.*	-
	64.	O przydziale ziem po twierdzy.*	176
1889	55.	O rozporządzeniach do sprawozdawczości i zarządzania.*	-
	65.	O budowie rzeźni na Nowej Osadzie w mieście Zamościu. *	-
	66.	O przygotowaniu wzorcowych miar do płynnych towarów. *	-

Aneks nr 3

Akta wstępnie wyłączone do pozostawienia w archiwum przez magistrat, które nie znalazły akceptacji komisji.

1873	61.	O cmentarzach.
1874	54.	O nadaniu w posiadanie Inżynier-pułkownikowi Nolte podarowanych przez Jego Cesarską Mość domu z zabudowaniami i parcelami nie opodal miasta Zamościa.
	75.	O przywilejach miasta Zamościa.
1875	1.	O kierowaniu chorych na leczenie do szpitala, ich wypisywaniu i pobieraniu kosztów leczenia.
1876	33.	O arendzie placu w mieście Zamościu pod nr 31.
1877	25.	O urządzeniu pomieszczeń na skład Archiwum Zamojskiego magistratu.
	49.	O pułkowym areszcie wojskowym.
	70.	O arendzie miejskiego sadu owocowego.
1878	28.	O miejskim trawersie, w którym znajduje się sprzęt przeciwpożarowy i o jego naprawie.
	39.	O niezakończonych sprawach byłego Zamojskiego Urzędu Skarbowego dotyczących żywnościowych i innych kwest.
	57.	O ogrodzeniu zamojskiego cmentarza katolickiego.
1879	60.	O wprowadzeniu nowych miar i wag.
	57.	O założeniu skwerów w mieście Zamościu
	51.	O arendzie placu na Nowej Osadzie nr 87.